

УДК: 351 : 631.115.8

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-17-2-241-252>

Прилітко Сергій Михайлович,
кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри публічного управління та публічної служби, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 20, тел.: (067) 708 36 79, e-mail: agroadvic@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6116-328X

Прилітко Сергей Михайлович,
кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры публичного управления и публичной службы, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, г. Киев, ул. Антона Цедика, 20, тел.: (067) 708 36 79, e-mail: agroadvic@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6116-328X

Prylipko Sergii Mykhailovych,

PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral Candidate of the Department of Public Administration and Public Service, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, Str. Antona Tsedika 20, tel.: (067) 708 36 79, e-mail: agroadvic@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6116-328X

ІСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Анотація. Зазначено, що з метою подолання соціально-економічних проблем сільських громад і перебудови суспільного ладу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у різних регіонах України поширення набув кооперативний рух, який згодом став загальнодержавним соціально-економічним явищем. Формування обслуговуючої кооперації здійснювалось через створення сільськогосподарських товариств та їх об'єднань у кооперативні спілки, союзи та центри розвитку. Доведено, що становлення кооперативного руху не відбувалося без втручання органів державної влади, які крім прийняття відповідних нормативних документів, постійно намагалися нав'язати громадам партійну ідеологію через співпрацю з кооперативною системою. Вста-

новлено, що кооперативні установи впливали на політичне життя країни через фінансування партій та проведення агітаційної роботи серед населення.

З'ясовано, що поширення кооперації відбувалося через масове здійснення кооперативами та їх інституціями культурно-просвітницької, інформаційно-консультативної та освітньої роботи. Зокрема, особлива увага приділялася створенню кооперативних гуртків, шкіл, бібліотек, проведенню демонстраційних показів і виставок, організації прокатних станцій сільськогосподарської техніки й обладнання.

Резюмовано доцільність врахування історичного досвіду становлення і розвитку кооперації як соціально-економічного явища у державі за сучасних умов проведення реформи децентралізації повноважень влади та появи сільських об'єднаних територіальних громад. Зазначено, що для успішного розвитку сільських територій України слід зосередити увагу на основних ідеологічно-організаційних засадах відродження і розвитку українського кооперативного руху, вихованні національно свідомих членів суспільства, підвищенні культурно-освітнього та фінансово-економічного рівня населення.

Ключові слова: аграрна політика, кооперація, кооперативний рух, кооперативне об'єднання, інформаційно-освітня діяльність.

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ В УКРАИНЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в.

Аннотация. Определено, что для преодоления социально-экономических проблем сельских общин и изменения общественного строя в конце XIX – начале XX в. в различных регионах Украины кооперативное движение получило широкое распространение и стало общегосударственным социально-экономическим явлением. Становление обслуживающей кооперации осуществлялось через создание сельскохозяйственных обществ и их объединений в кооперативные сообщества, союзы и центры развития. Доказано, что формирование кооперативного движения не происходило без вмешательства органов государственной власти, которые кроме принятия соответствующих нормативных документов, постоянно пытались навязать общинам партийную идеологию через сотрудничество с кооперативной системой. Установлено, что в то же время кооперативные учреждения влияли на политическую жизнь страны путем финансирования партий и проведения агитационной работы среди населения.

Выяснено, что распространение кооперации происходило из-за массового осуществления кооперативами и их институциями культурно-просветительской, информационно-консультативной и образовательной работы. В частности, особое внимание уделялось созданию кооперативных кружков, школ, библиотек, проведению демонстрационных мероприятий и выставок, организации прокатных станций техники и оборудования.

Резюмирована целесообразность учета исторического опыта становления и развития кооперации как социально-экономического явления в государстве в современных условиях проведения реформы децентрализации

полномочий власти и появления сельских объединенных территориальных общин. Отмечено, что для успешного развития сельских территорий Украины необходимо сосредоточить внимание на основных идеологически-организационных принципах возрождения и развития украинского кооперативного движения, воспитании национально сознательных членов общества, повышении культурно-образовательного и финансово-экономического уровня населения.

Ключевые слова: аграрная политика, кооперация, кооперативное движение, кооперативное объединение, информационно-образовательная деятельность.

HISTORY OF BECOMING AND DEVELOPMENT OF COOPERATIVE MOVEMENT IN UKRAINE AT THE END OF XIX – AT THE BEGINNING OF XX c.

Abstract. The article states that the cooperative movement has become widespread in order to overcome the socio-economic problems of rural communities and restructuring of the social system at the end of XIX – at the beginning of the XX c. in various regions of Ukraine, which subsequently became the national socio-economic phenomenon. The formation of service cooperatives was carried out through the creation of agricultural partnerships and their associations in cooperative unions, federations and development centers. It was proved that the formation of a cooperative movement did not take place without the intervention of public authorities, which in addition to the adoption of relevant normative documents constantly tried to impose their party ideology to the citizens through collaboration with cooperative system. It was established that at the same time the cooperative institutions influenced on the political life of the country through the financing of parties and fulfilling the propaganda work among the population.

It was determined that the spread of cooperation was due to the mass involving of cooperatives and their institutions to the cultural-educational, information-educational and upbringing work. In particular, the special attention was paid to the creation of cooperative circles, schools, libraries, carrying out of demonstrative shows and exhibitions, organization of hire stations of agricultural machinery and equipment.

The expediency of taking into account the historical experience of the formation and development of cooperation as a social and economic phenomenon in the state in the current conditions of the reform of decentralization of power and the emergence of rural united territorial communities was summarized. It was noted that it is necessary to focus the attention on the main ideological and organizational principles of the revival and development of the Ukrainian cooperative movement, education of nationally conscious members of society, raising the cultural-educational and financial-economic level of the population for the successful development of rural areas of Ukraine.

Keywords: agrarian policy, cooperation, cooperative movement, cooperative association, informational-educational activity.

Постановка проблеми. Кооперація як загальнодержавне суспільно-економічне явище є важливим компонентом розвитку аграрних відносин та устрою на селі. Активна фаза формування та розвитку кооперативного руху у різних регіонах України припала на кінець XIX – початок XX ст. Таким тенденціям передували кілька причин. Насамперед, у процесі його становлення відбувалось погіршення соціально-економічного становища сільського населення. До створення різних видів кооперативів спонукало також виникнення таких проблем, як дефіцит коштів, дорожнеча й низька якість товарів у магазинах, необхідність інтенсифікації сільського господарства, потреба у підвищенні конкурентоздатності галузей в аграрному секторі через запровадження спеціалізації [1, с. 15]. Згодом завдяки масовому поширенню кооперативи стали приймати активну участь у соціально-економічному житті держави. Крім активізації своєї діяльності у сільськогосподарському секторі вони заохочували створення різних суспільно-корисних і релігійних закладів, надавали кошти на потреби армії, будівництво лікарень, організовували для членів спеціальні каси взаємодопомоги, надавали матеріальну допомогу постраждалим від неврожаю і безробітним [2, с. 13, 15]. Історія становлення кооперативних відносин й кооперативний досвід можуть бути використані у практичній діяльності, оскільки з урахуванням кращих традицій минулого формування кооперативних відносин у ретроспективі може відіграти важливу роль у процесі розвитку сучасної аграрної політики держави [3, с. 5].

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Питаннями становлення і розвитку кооперативного руху наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні займалося досить багато вітчизняних вчених [1–15]. Однак у наукових працях щодо причин виникнення та поширення кооперації як загальнодержавного соціально-економічного явища не прослідковується комплексний підхід з урахуванням політичної складової, відстоювання національних інтересів, організаційних засад функціонування кооперативів та їх інституцій.

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі кооперації як загальнодержавного суспільно-економічного явища та визначенні основних засад розвитку кооперативного руху в Україні з урахуванням системного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У поширенні кооперації на селі значну роль мали ідеологічні лідери, які пропагували її ідеї з метою подолання соціально-економічних проблем та перебудови суспільного ладу. Наприклад, проникнення ідей кооперації на територію Наддніпрянщини відбулося у 60–70-х роках XIX ст. Серед громадськості існували різні точки зору на значення кооперативних відносин у суспільстві. Одні визначали кооперацію такою формою соціально-економічного розвитку, яка в кінцевому результаті має привести до побудови соціалізму, тобто нового суспільного ладу, а інші — як спосіб захисту матеріальних інтересів народу.

Так, на переконання В. Садовського, кооперація може розвиватися без порушення корінних основ су-

спільства і держави. Соціалістичну сутність кооперації доводили й підтримували М. Драгоманов, М. Левитський, М. Зібер, С. Подолинський, М. Туган-Барановський, В. Пекарський та ін. Вони пов'язували з кооперацією можливість докорінної перебудови суспільного ладу, досягнення соціальної гармонії і справедливості. Представники народницького руху В. Дзюбинський, П. Червінський, Ф. Щербина займалися розробкою концепції впровадження колективного господарювання. У кооперативному середовищі пропагувалися цінності колективізму й єдності, взаємодопомоги, освіченості, чесності й сумлінності у діяльності [4, с. 16, 23].

З'ясовано, що на Півдні України активність кооперативного руху припала на початок 90-х років XIX ст., а суттєвий його розвиток спостерігався після революційних подій 1905–1907 рр. До 1917 р. у регіоні вже діяло близько 2,3 тис. кооперативів. Поширення кооперативного руху припадає на час українського національного відродження. Інтереси кооперативів у Державній Думі були представлені незначною кількістю депутатів, які ставили перед собою завдання ухвалення загального кооперативного закону [2, с. 11].

Встановлено, що на загальнодержавному рівні кооперативний рух в Україні не розвивався сам по собі. До формування, розвитку та контролю за його поширенням доручались органи державної влади. Деякі політики використовували кооперативну систему для нав'язування партійної ідеології сільським громадам через взаємовигідну співпрацю. Так, рево-

люційні події 1905–1907 рр. змусили владу здійснити низку ліберальних заходів щодо кооперативної діяльності. Новим явищем стало зростання інтересу до кооперації з боку політичних партій, які по-різному оцінювали її значення. Одні повністю її підтримували, інші ставилися до неї з осторогою [1, с. 18–19].

Розвитку кооперації сприяло проведення місцевих і губернських з'їздів. На II Всеросійському кооперативному з'їзді, що відбувся влітку 1913 р. у Києві, було зроблено важливий крок у становленні української кооперації як самостійної економічної сили. На межі 1915–1916 рр. уряду було запропоновано розглянути проект кооперативного законодавства, однак Рада міністрів відхилила його прийняття через небажання відмовитись від контролю за кооперацією. Законопроект був ухвалений у Державній Думі після Лютневої революції 1917 р. із незначними змінами в редакції, підготовленій кооператорами. Боротьба за демократичні права і свободи для власної діяльності сприяли активності кооперативного руху, змушуючи владу йти на законодавчі поступки та рахуватися з ним як з дієвою силою громадсько-політичного життя країни [5, с. 11]. У добу піднесення національної та соціальної боротьби українського народу протягом 1917–1920 рр. кооперативний рух набув ще більш широкого розповсюдження, ставши загальнодержавним соціально-економічним явищем [6, с. 31].

На Поділлі в 1917 р. кооперативи виступали єдиною організованою структурою, яка стала опорою економічної політики Української

Центральної Ради на позиціях української державності, всіляко підтримуючи боротьбу за незалежність України. Діяльність установ та організацій під час влади Директорії визначалася цілеспрямованою політикою урядів УНР щодо зміцнення кооперації як основної сили, спроби вирішити всі економічні проблеми країни. У 1917–1919 рр. більшовики здійснювали переслідування та репресії членів товариств та їх спілок. У 1920 р. кооперативні організації краю були реорганізовані згідно з вимогами декретів. Ідеологія реформ і методи їх виконання були спрямовані на знищення кооперативного руху [7, с. 15].

У 1920 р. в УСРР розпочалися заходи з одержавлення кооперації відповідно до декретів Раднаркому РСФРР “Про споживчі комуни” від 20 березня 1919 р. і “Про об’єднання всіх видів кооперативних організацій” від 27 січня 1920 р. У результаті впровадження вказаних декретів у дію самодіяльна кооперативна система України була зруйнована. Разом із розповсюдженням кооперації серед широких верств населення, її швидкому відродженню сприяла нова економічна політика на початку 20-х років [8]. На той час кооперативи сприяли розвитку сільського господарства. Тому партійне керівництво прагнуло через кооперативну систему залучати селян до ідеї соціалізму. Деякі з них вважали, що не кооперацію потрібно пристосовувати до НЕПу, а навпаки — НЕП до кооперації. Такий підхід давав змогу просувати ідеї соціалізму шляхом взаємовигідної співпраці з селянством, яке складало більшість населення

України, уникаючи конфронтації з ним [9, с. 13].

На початку XX ст. у північно-західних українських землях прослідковувалась антиукраїнська позиція польської влади, яка сприймала українську кооперацію як засіб незалежності. Згідно з розпорядженнями президента Польщі “Про промислове право” у 1926 р. і “Про будівельне право” у 1928 р. за невідповідність встановленим санітарним нормам представники адміністрації масово закривали українські кооперативи та заважали їх реєстрації. У 1930-х роках українська кооперація в Польщі підпадає під державний контроль. Таким чином, відповідно до нового законодавства протягом 1934–1935 рр. 435 українських кооперативів перейшли під вплив польських кооперативних союзів [10, с. 11–13].

Переважна більшість типових кооперативів за організаційно-правовою формою господарювання були сільськогосподарськими товариствами, що почали функціонувати в українських губерніях з кінця XIX ст. Масове поширення кооперативного руху почалося у 1908 р. із прийняттям типового статуту сільськогосподарського товариства, який передбачав їх спрощену процедуру реєстрації. Таким чином, на 1 січня 1912 р. в Україні вже реалізовували свою діяльність 34 кооперативи, а у 1915 р. їх кількість досягнула понад 100 одиниць. В Україні до 1918 р. функціонували такі види товариств: закупівельні, збутові, переробні та багатофункціональні [11, с. 135–137]. Завдяки закупівельно-збутовій кооперації здійснювались закупівля і збут сільськогосподарської про-

дукції, предметів широкого вжитку, знарядь праці, сільгоспмашин, насіння, мінеральних добрив [12, с. 11]. У 1922 р. із 2416 офіційно діючих кооперативних сільськогосподарських товариств практично всі були зареєстровані як універсальні. У 1926 р. їх налічувалось 4545 одиниць [9, с. 16]. В умовах зростання спеціалізації і товарності сільського господарства у сільських громадах активно створюються буряківничі, плодоовочеві, молочарські, машинно-тракторні та інші види товариств. Практика кооперації в Україні доводила, що такі організаційні форми були більш самодостатніми, ніж колгоспи [13, с. 11].

Відсутність спеціальних знань керівних органів з управління діяльністю кооперативами та необізнаність селян у принципах кооперації часто призводили до нестабільності їх роботи. Низька активність селян і недостатня чисельність кворуму на зборах нерідко паралізували роботу кооперативу. Окремо існували проблеми у виконанні зобов'язань, взятих на себе членами кооперативу. Згодом проблеми почали вирішувати шляхом запровадження різних методів організаційного, а в окремих випадках, і адміністративного впливу через запровадженні штрафних санкцій, притягнення порушників до відповідальності у судовому порядку та виключення їх з кооперативу [4, с. 28].

Слід зазначити, що організація діяльності сільськогосподарських кооперативів та залучення до них значної кількості членів у переважній більшості відбувалося завдяки роботі кооперативних організацій з

сільським населенням через впровадження різних методів і форм співпраці. Серед них: проведення культурно-просвітницької діяльності, підготовка кваліфікованих працівників, надання інформаційно-консультативних послуг, поширення спеціальної навчальної літератури, налагодження роботи кооперативних бібліотек, організація виставок, проведення демонстраційних показів, створення прокатних станцій сільськогосподарської техніки й обладнання.

Встановлено, що для проведення освітньої діяльності налагоджувалась тісна співпраця кооперативів із сільськими будинками та хатами-читальнями. У них створювалися кооперативні куточки, гуртки, школи та бібліотеки, де, зазвичай, відбувались читання лекцій, проведення свят, вечірок і вистав. Основною причиною започаткування кооперативних гуртків і шкіл стало те, що на селі було досить мало кваліфікованих спеціалістів для навчання селян основам аграрного виробництва. Водночас держава організувала школи лише для підготовки молоді для сільського господарства, позбавляючи права решти сільського населення на освіту. Для читання лекцій на короткострокових курсах у кооперативні школи запрошували кваліфікованих фахівців: агрономів, ветеринарів і садівників [14, с. 18–19]. Завдяки проведенню навчальних заходів у простих селян з'явилася надія бути залученими до використання передових досягнень сільськогосподарської науки і техніки, а це, своєю чергою, повинно було позначитись на підвищенні прибутковості їх господарств.

Кращі надбання досягнень у галузях рослинництва та тваринництва впроваджувалися у практику через надання інформаційно-консультативних послуг.

Організація сільськогосподарських виставок з демонстрацією нових методів господарювання значно сприяли популяризації ідеї кооперативного руху та підвищенню продуктивності селянських господарств. Зокрема, на Півдні України для демонстрації переваг використання нових технологій обробітку землі технікою створювались показові поля й ділянки. Кооперативи організовували прокатні станції, де за помірну плату можна було скористатися технікою та новим удосконаленим обладнанням [2, с. 13].

Упродовж 80-х років XIX ст. та на початку XX ст. з усвідомлення ролі та значення кооперації сільським населенням та її масштабами поширення майже в усіх регіонах держави, значну роль у формуванні кооперативного руху стали відігравати такі інституції, як кооперативні союзи, спілки, спеціалізовані системи й інші установи. Так, крайові кооперативні об'єднання (союзи) були посередниками, координаторами та контролерами діяльності місцевих спілок. Вони допомагали фінансово-економічному зміцненню існуючих і появі нових спілок, особливо ощадно-кредитних кас, домагалися державного сприяння у розширенні кредитування селянських кас і товариств дешевим кредитом, налагоджували постачання селян через спілки порівняно дешевими товарами, організовували збут сільгосппродукції, підтримували різного роду виробничі спілки.

Також союзи займалися підготовкою кадрів кооператорів на селі, сприяли підвищенню знань членів спілок, а також національної і громадянської свідомості селян, їхньому згуртуванню у захисті своїх прав [15, с. 9].

Суспільні процеси, які відбувалися в роки Української революції, значно покращили умови діяльності кооперативних організацій. Затвердження “Положення про кооперативні товариства та їх спілки” сприяло створенню нових кооперативів і кооперативних союзів в Україні. Всеукраїнські кооперативні з'їзди, що відбулися у квітні та вересні 1917 р., висловились за створення власних загальнонаціональних українських центрів кооперації. Свою роботу розпочали всеукраїнські кооперативні спілки. Кооперативні установи фінансували різноманітні українські і загальноросійські соціалістичні партії, проводили агітаційну роботу, впливали на політичне життя країни. У 1918 р. на Всеукраїнському кооперативному з'їзді прийнято програму, якою було передбачено створення нових національних кооперативних центрів. Завдяки впровадженню заходів кооперативна мережа налічувала від 14 до 18 тис. організацій з майже 7 млн членів, а кількість їх союзів перевищувала за 200 одиниць. У квітні 1920 р. розпочала роботу Всеукраїнська кооперативна спілка (“Центроспілка”), яка об'єднала у своєму складі всі загальнонаціональні центри кооперації і таким чином завершила управлінську структуру кооперативної системи країни [8].

Сільськогосподарська кооперація Правобережжя намагалася згурту-

вати розрізнені товариства з метою координації їх роботи — у результаті чого було утворено Київське центральне сільськогосподарське товариство. Хоча його діяльність почала розгортатися з 1916 р. і воно не було єдиним для України центром сільськогосподарської кооперації, проте виконувало об'єднуючу, організаційну та просвітницьку функцію [5, с. 12]. У загальній структурі сільськогосподарської кооперації України сформувалися такі потужні спеціалізовані системи, як “Добробут”, “Коптах”, “Плодосілка”, “Насіннесоюз”, “Укрсільцукор”, “Бурякосілка”. Об'єднавшись, сільськогосподарська кооперація стала потужним високоєфективним інструментом, здатним досягти швидкої модернізації аграрного сектору економіки України [9, с. 17]. Згодом на Лівобережжі почала діяти Всеукраїнська спілка сільськогосподарських кооперативів “Сільський господар”. Проте, у зв'язку з поширенням масової колективізації у країні у 1929 р. її діяльність була повністю припинена.

У 1926–1930 рр. на території Волинського воєводства заготівельно-збутова кооперація мала триступеневу структуру. Кооперативи I ступеню об'єднувалися в повітові або окружні союзи, створюючи в такий спосіб кооперативи II ступеню. Останні об'єднувались у Крайовий центр кооперативів загальної закупівлі та збуту “Центросоюз” — кооперативи III ступеню. Наприкінці 1934 р. у Волинському воєводстві діяло 282 кооперативи I ступеню та 4 повітові союзи кооперативів, які підпорядковувались “Центросоюзу” [12, с. 11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у кінці XIX – на початку XX ст. кооперативний рух набув широкого розповсюдження, ставши загальнодержавним соціально-економічним явищем, що підтверджується існуванням значної кількості кооперативних організацій, великих кооперативних союзів і центрів розвитку кооперації. Формування обслуговуючої кооперації здійснювалося переважно через створення сільськогосподарських товариств. Проте слід зазначити, що з утвердженням тоталітарної системи і нав'язуванням колективізації сільським громадам на території України кооперативний рух почав поступово втрачати свої позиції. Тим не менш аналіз становлення і поширення кооперативного руху у сільських територіальних громадах у цей період дає змогу зробити такі висновки:

- по-перше, він займав важливе місце у суспільно-політичному, громадському й економічному житті держави, формуючи у селян нові життєві цінності, розвиваючи їх ініціативність, самодіяльність, особисту відповідальність перед собою і громадою за результати своїх дій, вміння вирішувати складні питання шляхом взаємодії з іншими членами;
- по-друге, у процесі розвитку кооперативи та їх об'єднання керувалися загальними кооперативними принципами: задоволення потреб учасників і поліпшення умов їх життя, добровільний вступ і вихід зі складу об'єднання, участь у формуванні фінансової бази кооперативу за рахунок пайових внесків, здійснення управління на демократичних засадах;

- по-третє, бажання органів влади контролювати кооперативні формування призвело до законодавчого регулювання їх діяльності через різноманітні укази, закони, постанови, правила та інші правові документи;

- по-четверте, крім надання послуг населенню у різних сферах економічної діяльності, суттєвою була культурно-просвітницька, інформаційно-консультативна й освітня робота кооперативних утворень, яка полягала у широкій пропаганді провідних ідей, вихованні свідомих кооператорів, впровадженні нових знань у сільське господарство.

Зазначимо, що у період масового поширення кооперації в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. чітко прослідковується політична складова у формуванні кооперативного руху, що полягає не тільки у прийнятті органами державної влади відповідних нормативних документів, а й у намаганнях через кооперативну систему нав'язати громадам партійну ідеологію. Вагоме місце у ретроспективному аналізі посів досвід організації діяльності як самих кооперативів, так і їх інституційного середовища.

Отже, у сучасних умовах проведення реформи децентралізації влади та появи об'єднаних територіальних громад, особливо у сільській місцевості, у подальших дослідженнях доцільним є врахування історичного досвіду становлення і розвитку кооперації як соціально-економічного явища у державі. Зокрема, варті уваги основні засади щодо поширення ідеологічно-організаційних засад відродження і подальшого розвитку українського кооперативного руху,

виховання національно свідомих членів суспільства, підвищення культурно-освітнього та економічного рівня сільського населення як необхідна умова успішного розвитку сільських територій України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Магась-Демидас Ю. І.* Кооперативний рух Правобережної України у 1860-ті – 1914 роки : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. І. Магась-Демидас. — Черкаси, 2008. — 28 с.
2. *Пятницькова І. В.* Роль кооперації в житті населення Півдня України наприкінці XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / І. В. Пятницькова. — Донецьк, 2010. — 20 с.
3. *Пантелеймоненко А. О.* Аграрна кооперація України: теорія і практика: монографія / А. О. Пантелеймоненко. — Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. — 347 с.
4. *Фареній І. А.* Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / І. А. Фареній. — Київ, 2009. — 38 с.
5. *Двойнінова О. В.* Кооперація в сільському господарстві Правобережної України (1906 – лютий 1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Двойнінова. — Івано-Франківськ, 2004. — 20 с.
6. *Приліпко С. М.* Історія становлення обслуговуючої кооперації у сільських територіальних громадах України / С. М. Приліпко // Проголошення незалежності УНР: досвід для сучасного державотворення : матеріали Всеукр. заочної наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю

- IV Універсалу Української Центральної Ради (29.03.2018 р.). — К. : НАДУ. — С. 31–33.
7. *Яценко О. В.* Кооперативний рух на Поділлі в роки Української революції (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Яценко. — Чернігів, 2011. — 20 с.
 8. *Фареній І. А.* Український кооперативний рух у період 1917–1920 років (історичний аспект): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / І. А. Фареній. — Черкаси, 2000. — 15 с.
 9. *Биченко С. М.* Внесок сільськогосподарської кооперації у зміцнення добробуту селянства України (1921–1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / С. М. Биченко. — Черкаси, 2010. — 20 с.
 10. *Драгомирецька Л. Р.* Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Л. Р. Драгомирецька. — Івано-Франківськ, 2004. — 24 с.
 11. *Пантелеймоненко А. О.* Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія / А. О. Пантелеймоненко. — Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. — 227 с.
 12. *Вісіна Т. М.* Український кооперативний рух у Волинському воєводстві в 20–30-х роках ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. М. Вісіна. — Львів, 2002. — 20 с.
 13. *Філіпов К. В.* Сільськогосподарська кооперація України в 20-ті роки ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К. В. Філіпов. — Харків, 1999. — 20 с.
 14. *Дулгерова О. М.* Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу НЕПу : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. М. Дулгерова. — Черкаси, 2006. — 24 с.
 15. *Ботушанський О. В.* Сільська кооперація на Буковині (80-ті роки ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Ботушанський. — Чернівці, 2001. — 20 с..

REFERENCES

1. *Mahas-Demydas Yu. I.* (2008). Kooperatyvnyi rukh Pravoberezhnoi Ukrainy u 1860-ti – 1914 roky [Cooperative Movement of Right-Bank Ukraine in the 1860's – 1914]. Extended abstract of candidate's thesis. Cherkasy [in Ukrainian].
2. *Piatnytskova I. V.* (2010). Rol kooperatsii v zhytti naselennia Pivdnia Ukrainy naprykintsi ХІХ – na pochatku ХХ st. [The role of cooperation in the life of the South of Ukraine in the late 19th – early 20th centuries]. Extended abstract of candidate's thesis. Donetsk [in Ukrainian].
3. *Panteleimonenko A. O.* (2008). Ahrarna kooperatsiia Ukrainy: teoriia i praktyka [Agrarian Cooperation of Ukraine: Theory and Practice]. Poltava: RVV PUSKU [in Ukrainian].
4. *Farenii I. A.* (2009). Kooperatyvnyi rukh u Naddniprianskyi Ukraini v druhii polovyni ХІХ – na pochatku ХХ stolittia [Cooperative movement in the Dnieper Ukraine in the second half of the 19th – early 20th century]. Extended abstract of doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. *Dvoimnova O. V.* (2004). Kooperatsiia v silskomu hospodarstvi Pravoberezhnoi Ukrainy (1906 – liutyi 1917 rr.) [Cooperation in the agriculture of the Right-Bank Ukraine (1906 – February 1917)]. Extended abstract of candidate's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
6. *Prylipko S. M.* (n.d.). Istoriiia stanovlennia obsluhovuiuchoi kooperatsii u

- silskykh terytorialnykh hromadakh Ukrainy [History of Establishment of Service Cooperation in Rural Territorial Communities of Ukraine]. Proholoshennia nezalezhnosti UNR: dosvid dlia suchasnoho derzhavotvorennya — Proclamation of Independence of the UPR: experience for modern state-building: Proceedings of All-Ukrainian extramural scientific-practical conference dedicated to the 100th anniversary of the 4th Universal of the Ukrainian Central Rada. (p. 31–33). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
7. *Yatsenko O. V.* (2011). Kooperatyvnyi rukh na Podilli v roky Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921 rr.) [Cooperative movement in Podillia during the years of the Ukrainian Revolution]. Extended abstract of candidate's thesis. Chernihiv [in Ukrainian].
 8. *Farenii I. A.* (2000). Ukrainskyi kooperatyvnyi rukh u period 1917–1920 rokiv (istorychnyi aspekt) [Ukrainian cooperative movement in the period 1917–1920]. Extended abstract of candidate's thesis. Cherkasy [in Ukrainian].
 9. *Bychenko S. M.* (2010). Vnesok silskohospodarskoi kooperatsii u zmitsnennia dobrobutu selianstva Ukrainy (1921–1929 rr.) [The contribution of agricultural cooperation to the change of the welfare of the peasantry of Ukraine (1921–1929)]. Extended abstract of candidate's thesis. Cherkasy [in Ukrainian].
 10. *Drahomyretska L. R.* (2004). Ukrainska kooperatsiia u hromadsko-politychnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy (1920–1939 rr.) [Ukrainian cooperation in the public-political life of Western Ukraine (1920–1939)]. Extended abstract of candidate's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
 11. *Panteleimonenko A. O.* (2006). Stanovlennia kooperatsii v ukrainskomu seli: istoryko-ekonomichni aspekty [Formation of cooperation in the Ukrainian village: historical and economic aspects]. Poltava: RVTs PUSKU [in Ukrainian].
 12. *Visyna T. M.* (2002). Ukrainskyi kooperatyvnyi rukh u Volynskom voievodstvi v 20–30-kh rokakh XX st. [Ukrainian Cooperative Movement in the Volyn Voivodeship in the 20–30's of the 20th century]. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].
 13. *Filipov K. V.* (1999). Silskohospodarska kooperatsiia Ukrainy v 20-i roky XX stolittia [Agricultural cooperatives of Ukraine in the 20's of the 20th century]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
 14. *Dulherova O. M.* (2006). Kulturno-osvitnia diialnist silskohospodarskoi kooperatsii Ukrainy u dobu NEPu [Cultural and educational activity of agricultural cooperation of Ukraine in the days of the NEP]. Extended abstract of candidate's thesis. Cherkasy [in Ukrainian].
 15. *Botushanskyi O. V.* (2001). Silska kooperatsiia na Bukovyni (80-ti roky XIX – pochatok XX st.) [Rural Cooperation in Bukovina (80's of the 19th – early 20th centuries)]. Extended abstract of candidate's thesis. Chernivtsi [in Ukrainian].